

Szilágyi István:

KATONAI RENDSZEREK, MODERNIZÁCIÓS MODELLEK ÉS KIVÉTELES ÁLLAMOK LATIN-AMERIKÁBAN

ÖSSZEFOGLALÓ: *Latin-Amerikában az 1960-as, 1970-es években kiéleződtek a gazdasági- társadalmi-politikai struktúrák ellentmondásai. A kontinensen megjelentek az új militarizmus kivételes államai. E rendszerek formailag a fegyveres erők intézményes hatalomátvétele útján jöttek létre. A katonai kormányok az érintett társadalmak totális, minden szférára (gazdasági, politikai, ideológiai) kiterjedő újjászervezésére és modernizálására törekedtek. A modernizációnak a történelem során különböző modelljei alakultak ki. Sikeres és eredményes modernizációról azonban csupán a parsonsi AGIL-rendszer jóléti és jóléti elemekkel kiegészített AGILS-változata esetén beszélhetünk. Az 1980-as 1990-es években sor került Latin-Amerikában a katonai diktatúrák lebontására, a polgári kormányzás hibrid rendszerek formájában történő visszaállítására. A latin-amerikai kivételes államok a demokratikus modernizációval szemben a konzervatív forradalommal párosuló bismarcki–latin modell társadalomépítő gyakorlatát valósították meg. Ezért e modernizációs kísérletek csupán részleges sikerrel jártak.*

KULCSSZAVAK: *új militarizmus, kivételes állam, AGILS-modell, modernizáció, Latin-Amerika, politikai átmenet, geopolitika*

BEVEZETÉS

Latin-Amerikában az 1960-as, 1970-es évtizedben kiéleződtek a gazdasági-társadalmi-politikai struktúrák ellentmondásai. A nemzetközi munkamegosztásba való fokozott és hatékony bekapcsolódás és az új tőkefelhalmozási módra való áttérés politikai válságot, az uralkodó hatalmi tömb hegemóniájának megrendülését, az államszervezet és a politikai rendszer radikális átalakulását eredményezte. A kontinensen a hatvanas évek közepétől jelentek meg a tekintélyuralmi-diktatórikus államforma kereteiben színre lépő *új militarizmus* progresszív és regresszív katonai diktatúrái és *kivételes államai*. E rendszerek formailag a fegyveres erők intézményes hatalomátvétele útján jöttek létre. A katonai kormányok az érintett társadalmak totális, minden szférára (gazdasági, politikai, ideológiai) kiterjedő *újjászervezésére és modernizálására* törekedtek.

Latin-Amerikában a világ három félperifériális térségében végbemenő politikai átmenetek és demokratizálódási folyamatok részeként az 1980-as és 1990-es évtizedben sor került a katonai diktatúrák lebontására, a polgári kormányzás visszaállítására. A rezsimek önkizárásos, paktumos vagy összeomlásos átmenetei a demokratikus intézmények formai érvényesüléséhez, alkotmányozási folyamatokhoz és új alkotmányok elfogadásához vezettek. A kontinens legfejlettebb országaiban a kivételes államok formáját öltő modernizációs kísérletek részleges sikerrel jártak. Napjainkig jelen vannak azonban e társadalmakban

a demokratikus berendezkedést veszélyeztető *tekintélyuralmi enklávék*, valamint az úgynevezett *háttérhatalom és az ellenőrzött demokrácia öröklött, nem választott intézményrendszere*.

MODERNIZÁCIÓS MODELLEK ÉS AZ AGILS-RENDSZER

A modernizáció a társadalom és a társadalmi alrendszerek egyre bonyolultabbá, komplexebbé váló differenciálódásával, a különböző társadalmi alrendszerek közötti koordinációs mechanizmusok együtteseként megvalósuló hatékony és racionális döntéshozatali struktúrákkal és intézményi szabályozással írható le. A modernizációra jellemző hívószavak a rendszer elemei közötti *koherencia*, a *differenciálódás* és az *adaptáció*. A modernizációnak nincs egységes és univerzális modellje.

E folyamat lényege a Talcott Parsons amerikai szociológus által kidolgozott AGILS-rendszer továbbfejlesztésével, az AGILS-diagram felrajzolásával értelmezhető és magyarázható. Ez utóbbi annyiban különbözik az immár klasszikussá vált megközelítéstől, hogy ötödik elemként a jóléti (állami) alrendszert (welfare system) is beépíti a modellbe. Az adaptációs (gazdasági), a célelérő (politikai), az integrációs (jogi) és a látens mintafenntartó (ideológiai-kulturális értékek) alrendszer kiegészül az önálló elemként megjelenő jóléti-szociális szférával.

Az eredményes modernizáció kritériumai közé tartozik a történelmileg különböző alakot öltő, a társadalmi-jövedelmi különbségeket csökkentő, szociális biztonságot garantáló jóléti rendszer kiépítése, kiépülése. A sikeres modernizáció szorosan kapcsolódik a fenntartható fejlődést biztosító eredményes és hatékony gazdaságpolitika alkalmazásához és a demokratikus politikai rendszer intézményesítéséhez.

1. táblázat *Az AGILS-modell (Szerkesztette a szerző)*

A (daptation) – Adaptációs alrendszer – gazdasági alrendszer	G (oal attainment) – Célelérő alrendszer – politikai alrendszer
I (ntegration) – Integrációs alrendszer – jogi alrendszer/normák	L (atent pattern maintenance) – Látens mintafenntartó alrendszer – kulturális alrendszer/értékvilágok
S (ocial Service System – Welfare System, well-being system) Szociális-jóléti és jóléti rendszer	

A modernizációnak a történelmi fejlődés során három modellje alakult ki. Az *északi* vagy *német modell*, a *brit modell*, valamint a *latin modell*. A különbség közöttük az államtípusok jellegében, az állami szerepvállalás módjában, mértékében és az alkalmazott gazdaságpolitikában mutatható ki.

1. A *német modell* az univerzális biztonság szociáldemokrácia által is felkarolt eszméjét valósította meg a konzervatív politikai jobboldal vezetésével, a szavazati jog kiterjesztése útján.

Ebben a konstrukcióban az új elit kezdettől fogva versenyre kényszerült hazai és külföldi vetélytársaival. A gazdaságban és a szociális szférában jellemző volt az erős állami jelenlét. Tekintélyelvű vezető és vezetés irányításával alakult ki az autoritárius politikai rendszer intézményi hálózata. Sajátos társulás jött létre az állam és az egyén között. A modell a megkésett fejlődés következtében a gyors ütemű felzárkózás útjára lépett országok esetében eredménnyel járt.

2. A másik sikeres foratókönyvet és megoldási módot a *brit modell* képviselte. Ebben az esetben a szociális szférában az állami beavatkozás részleges és minimális volt. A fejlődés

motorját a piac és az egyéni kezdeményezés jelentette. A demokratikus politikai berendezkedés szerves fejlődéssel, reformok sorozatával párosult. Ezekben az országokban a tradíció vált hagyománnyá. Az 1940-es évektől azonban a brit modellben megjelent a jóléti állam által megtestesített közhatalmi-intézményi alrendszer is.

3. *Latin-Amerikában* és a világ más félperiferiális térségeiben ezekkel szemben a *latin modell* keretében megvalósuló modernizációs kísérletről beszélhetünk. E társadalomátalakító programra jellemző a szociális szféra negligálása és a gazdaság területén megvalósuló erőteljes és erőszakos állami intervenció. A központi irányítás és beavatkozás politikai feltételeit a tekintélyuralmi-diktatórikus politikai berendezkedés biztosítja. A modell általánosságban sikertelen vagy részben sikeres, erőltetett ütemű modernizációs és felzárkózási kísérletként értékelhető.¹

Barrington Moore junior 1966-ban angolul,² majd 1975-ben portugálul is megjelent könyvében³ a latin modernizációs modell helyett a *konzervatív modernizáció* koncepcióját és elméletét vázolja fel. Következtetéseinek alapját a polgári forradalom és a tőkés fejlődés klasszikus útjától eltérő német és japán eset vizsgálata képezi. Barrington Moore a modernizáció három lehetséges útjáról ír. Az elsőt a preindusztriális gazdasági és politikai viszonyokkal és az ancien regime-mel radikálisan és gyökeresen szakító *demokratikus polgári forradalom* jelenti. Ez jellemzi Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok történelmét. Ezekben az esetekben a tőkés modernizációban érdekelt társadalmi csoportok elegendő erővel rendelkeztek ahhoz, hogy kompromisszumoktól mentesen végigvigyék a gazdasági, társadalmi, politikai átalakulást, és megnyerjék a hatalomért folytatott küzdelmet.

A kapitalista fejlődés második útját a tőkés polgári átalakulásban érdekelt erők viszonylagos gyengesége jellemzi – a demokratikus polgári forradalom ezért vereséget szenved. A radikális gazdasági-társadalmi-politikai változásban érdekelt ipari és kereskedelmi szektorok szövetségsgkötésre kényszerülnek a hatalmat gyakorló (földbirtokos) oligarchia különböző csoportjaival. Ez a kompromisszum lehetetlenné teszi a következetes modernizációhoz szükséges átalakítások véghezvitelét. Ez a *felülről jött forradalom konzervatív modernizációt*, politikailag pedig a fasizmusig terjedő elnyomó rendszerek létrejöttét eredményezi. Ez jellemzi a német és a japán fejlődést, de ezek sorába tartoznak a felzárkózás programjával színre lépő, az agrároligarchiával szövetséget kötő, félperiferiális térségek hatalmi rendszerei is, amelyek gyengeségéhez a külföldi, transznacionális tőke befolyása is hozzájárul. Mindezek együttesen a *függő kapitalizmust* intézményesítik ezekben a régiókban.

A preindusztriális társadalomból az adaptív struktúrákat eredményező berendezkedéshez vezető fejlődés és modernizáció harmadik típusát az Oroszország és Kína által reprezentált *kommunista út* jelenti. A nyugatosodás, avagy westernizációs mintakövetéssel szemben e rendszerek az általunk *easternizáció*, avagy *keletiesedés* elnevezéssel illetett fejlődési utat

¹ Részletesen lásd Alvaro Espina: *Modernización y Estado de Bienestar en España*. Fundación Carolina, Siglo XXI. Editores, S. A. Madrid, 2007., valamint: Szilágyi István: *Társadalomépítés, jóléti állam és modernizációs modellek a hetvenes években: a spanyol tapasztalatok*. Acta Scientiarum Socialium. Tomus XXXI./2010. 165–183., továbbá: Szilágyi István: *Modernizációs modellek és társadalomépítés a hetvenes években: a spanyol tapasztalatok*. Mediterrán Világ, 2010, 12. sz., 53–77.; Szilágyi István: *Modelos de modernización y cambios geopolíticos en América Latina*. Cuadernos Iberoamericanos, Moscu, Universidad MGIMO, 2016 №4 (14), 68–76.

² Barrington Moore, Jr.: *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Harmondsworth, Penguin, Boston, 1966.

³ Barrington Moore, Jr.: *Os origens sociais da ditadura e da democracia: senhores e camponeses na construção do mundo moderno*. Martin Fontes, São Paulo 1975.

járták be. A szovjet tapasztalatok mechanikus – olykor kényszerű – átvételét megvalósító berendezkedés azonban államkudarcokat eredményezett és történelmi zsákutcának bizonyult.

2. táblázat *A konzervatív modernizáció kibővített és korrigált modellje (Szerkesztette a szerző)*

Demokratikus út (nyugati demokrácia)	Polgári forradalom	Kapitalizmus és demokrácia	Puritán forradalom, francia forradalom, amerikai polgárháború	Nagy-Britannia, Franciaország, Egyesült Államok
Tekintélyuralmi és fasiszta út	Konzervatív forradalom	Kapitalizmus és diktatúra	Nincs forradalmi hullám, felülről irányított forradalmak	Németország, Japán, Latin-Amerika, és más félperiferiális térségek
Kommunista út	Falusi/vidéki forradalom	Proletárdiktatúra	Alulról jövő forradalmak	Oroszország, Kína

Tiszta modellek és ideáltipikus formák a valóságban nem léteznek. A dél-európai és a kelet-közép-európai uniós országok felzárkózási, illeszkedési és modernizációs kísérleteire is érvényesnek tekinthető azonban a gazdasági fejlettség, a politikai demokrácia és a jóléti szféra összekapcsolására és elválaszthatatlanságára vonatkozó AGILS-típusú modernizáció kritériumrendszere.

GAZDASÁGFEJLESZTÉSI MODELLEK ÉS STRATÉGIÁK LATIN-AMERIKÁBAN

A latin-amerikai modernizációra és fejlődésre vonatkozó koncepciók és paradigmaticus értelmezések áttekintése után hangsúlyozni kívánjuk: a kontinensen a tizenkilencedik század második felétől – az *1990-es évtizedben születő* új demokráciák regionális integrációk, stratégiai partneri együttműködések és multilaterális nemzetközi rendszer kialakítására irányuló erőfeszítéseit megtestesítő *posztdemokratikus periódusig* – az elmaradottság leküzdésének három gazdaságfejlesztési modelljéről és stratégiájáról beszélhetünk. *A nyersanyagexportőr gazdálkodás szakaszáról (1850–1930), az importhelyettesítő iparosítás korszakáról (1930–1970) és a neoliberais fordulat (1980-tól) periódusáról.*⁴ E gazdaságfejlesztési kísérletekhez történelmi szakaszonként és országonként eltérő politikai-kormányzati rendszerek, reformprogramok, társadalomátalakító stratégiák és kísérletek társultak. Közös sajátosságként azonban a hadsereg domináns beavatkozása, a forradalmi fenyegetettségől és a külső beavatkozástól való félelem, a tekintélyuralmi politikai rendszer intézményesítésének meghatározott formája és a kormányzati dirigizmus említhető. Ez 1930 és 1970 között befelé forduló, sok tekintetben autarkias gazdaságpolitikával, nemzetközi elszigeteltséggel, a piac korlátozására irányuló törekvéssel és – ahol a populizmus uralkodó irányzattá és domináns társadalom- és államszervező erővé vált – a szakszervezeti érdekvédelem állami irányítású korporációs rendszerének létrehozásával társult.

⁴ Részletesen lásd Arturo Guillén: *Modelos de Desarrollo y Estrategias Alternativas en América Latina. Conceptos y Fenómenos Fundamentales de Nuestro Tiempo*. Universidad Nacional Autónoma de México. Instituto de Investigaciones Sociales. Trabajo 427. 2010. marzo. Az Arturo Guillén által alkalmazott gazdaságpolitikai periodizációnál differenciáltabb szakaszolás is létezik. A végbemenő és lezajló folyamatok egymáshoz történő rendszerszerű illeszkedését és jellegét azonban meggyőzően és reálisan tükrözi.

Az 1960-as évtized második felétől megjelenő progresszív és regresszív, új típusú katonai diktatúrák *a konzervatív forradalommal párosuló bismarcki latin modell* állam- és társadalomépítő gyakorlatát testesítették meg. Ez gátolta a társadalmi mobilitást, nem járult hozzá a szociális különbségek csökkenéséhez, az adott társadalmak stabilitását eredményező középregégesedéshez. Módosította ugyan az eredeti latin modell paramétereit, a politikai-társadalmi modernizáció szempontjából azonban végeredményét tekintve sikertelennek bizonyult.

Ezért Latin-Amerikára is érvényesnek tekinthető Alvaro Espina Spanyolország kapcsán megfogalmazott álláspontja: „Valójában a spanyol modell kudarca – írja Alvaro Espina – nem csupán a rendszerek közötti koherencia problémája, hanem a rendszerek működési logikája közötti minimálisan szükséges koherencia hiánya miatt következett be.”⁵ E hiány leküzdése érdekében jut meghatározó szerephez a hatvanas évtized második felétől kezdve a már említett *tudatos állami beavatkozás*. Ennek az intervenciónak az volt a célja, hogy a latin-amerikai országoknak a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi munkamegosztásban játszott korábbi, meglehetősen egyoldalú és alárendelt szerepét (nyersanyagok, bányászati termékek, mezőgazdasági cikkek exportja; ipari áruk, fogyasztási javak behozatala; nemzetközi banki és információs szolgáltatások egyoldalú igénybevétele) egy magasabb szintű, bonyolultabb kapcsolattal – diverzifikált termékstruktúra, diverzifikált exportszerkezet – váltsa fel.

A gyors és erőteljes modernizációhoz tőke és szaktudás kell. A latin-amerikai nemzetgazdaságok esetében mindkettő igen korlátozottan állt és áll rendelkezésre. Mivel belső erőből az elkerülhetlenné vált átalakítások nem voltak lehetségesek, a fejlesztési tervek kivitelezéséhez elsősorban *külső erőforrásokra kellett támaszkodni, meg kellett oldani a külső tőke bevonását*. Ehhez az adott országban több évtizedre intézményesen garantált, kedvező belső gazdasági-politikai klímát kellett teremteni. Az új tőkefelhalmozási mód megvalósítását szolgáló *neoliberális kényszerakkumuláció*⁶ együtt járt a dolgozó tömegek terheinek növekedésével, gazdasági-politikai érdekeik és érdekképviselői szerveik (szakszervezetek, politikai pártok) háttérbe szorításával, megsemmisítésével, a bérszínvonal infláció gerjesztette drasztikus csökkenésével, a szociális-jóléti programok törlésével, a privatizációval, az állam gazdasági szerepének minimálisra csökkentésével, a tiltakozó akciókkal szembeni erőszakos fellépéssel. Mindezek a körülmények már önmagukban véve is egy tekintélyuralmi, diktatórikus politikai rendszer kiépülése, kiépítése irányában hatnak. Ezért a hatvanas évek elejétől a kontinensen ismét megnő a hadsereg rendszerbiztosító szerepe, és az 1964-es brazil katonai hatalomátvételtől az *új militarizmus, avagy új golpizmus* jelentkezésének vagyunk a tanúi. Ennek – mint hangsúlyoztuk – legfőbb jellemzője, hogy a hagyományos államcsíny (*golpe de Estado*) útján hatalomra jutott *egyszemélyi diktatúra – caudillismo – rendszerét a fegyveres erők intézményi beavatkozása váltja fel*. A hadsereg hosszú távú stratégiai célok érdekében, a társadalom, a gazdaság és az értékvilág valamennyi szférájára kiterjedő újjászervezés vagy újraalapítás szándékával veszi át és gyakorolja a politikai paletta csaknem teljes – a haladó nacionalistától a radikálisan jobboldali diktatúráig terjedő – színkáláját felvonultató hatalmát.

⁵ Espina: i. m. 22.

⁶ Egyes közgazdászok és politológusok e „kétségbeesett” módszerek alkalmazása, a belső kizsákmányolás fokozása miatt sajátos (latin-amerikai) „eredeti tőkefelhalmozásról” beszélnek.

VÁLSÁG, KIVÉTELES ÁLLAM, KATONAI DIKTATÚRA

A katonai beavatkozás jellegéről, okairól a hetvenes évtizedben különböző teóriák születtek. Fogalmi tarkaság jellemzi az államelméleti megközelítéseket is. Az elemzők nagy többsége a Nicos Poulantzas által kidolgozott kivételes állam (Estado de Excepción) kategóriáját fogadja el és alkalmazza. A kifejezés a görög származású francia politológus fasizmusról írott munkájában⁷ bukkant fel először. Rövid időn belül polgárjogot nyert a politológiai szakirodalomban, s mivel alkalmasnak bizonyult a Harmadik Világban és a félperiferiális térségekben végbemenő folyamatok ábrázolására, elfogadottá vált a latin-amerikai államfejlődés problémáit kutatók körében is. Poulantzas a globálissá vált nemzetközi piaccgazdasági rendszer viszonyai között speciális politikai válság kialakulásához, létehez köti e fogalom használatát. Felfogása szerint a kivételes állam kifejezés gyűjtőkategória. A diktatórikus államtípuson belül kivételes helyzetekben létrejött kivételes államformák (katonai diktatúra, fasizmus, bonapartizmus) megjelölésére szolgál. E rendszerek alapvető változásokhoz vezetnek az állam elnyomó és ideológiai apparátusai egymáshoz való viszonyában, a jogrendben és a jogrendszerben, az intézményes politikai érdekérvényesítés és érdekképviselés kifejezésre juttatásában, szervezetében, a pártok helyzetében, szerepében, egyszóval az egész politikai és államszervezet, valamint a gazdaságirányítási rendszer működésében.⁸ Kétségtelen tény, hogy a nemzetközi szakirodalom mindmáig nem fordított elég gondot e kérdéskör tanulmányozására.

Általánosságban véve a *pluralista-demokratikus államformák* két típusáról (parlamentáris vagy prezidenciális berendezkedés) és a *tekintélyuralmi-diktatórikus államformákról* esik szó anélkül, hogy ez utóbbi különböző altípusait (tekintélyuralmi-bürokratikus és kivételes államok) részletesen megvizsgálják és bemutatnák.

Egyébként a jelenkori államformákat az alábbi csoportosításban vázolhatjuk fel:

1. Pluralista-demokratikus államformák
  - a) Parlamentáris rendszerek (unitárius, regionalizált, föderális, egykamarás/kétkamarás)
    - alkotmányos monarchia
    - parlamentáris köztársaság
  - b) Prezidenciális rendszer
  - c) Hagyományos forma (Svájc)
2. Tekintélyuralmi-diktatórikus államformák
  - a) Tekintélyuralmi-bürokratikus állam
    - totális
    - nem totális
  - b) Kivételes állam
    - fasizmus
    - totális-kizáró
    - nem totális – beszámító
    - katonai diktatúra
    - regresszív – kizáró
    - progresszív – beszámító
  - c) Bonapartizmus (cézárizmus, szultанизmus)

⁷ Nicos Poulantzas: Fascisme et dictature. La III. e. International face au fascisme. Librairie François Maspero, Paris, 1970.

⁸ Részletesen lásd Nicos Poulantzas: Fascismo y dictadura. Siglo XXI. Editores, S. A. Madrid, 1976, 352–398.

A tekintélyuralmi-diktatórikus államformák esetében természetesen sor kerül annak hangsúlyozására, hogy a diktatórikus rendszerek szakítanak a demokratikus berendezkedésre jellemző hatalommegosztási és államszervezési elvekkel. Felszámolják a fékek és az ellen-súlyok rendszerét. Előtérbe kerülnek a katonai típusú szervek és megoldások, a militarizmus kizáró és megtorló jellegű vezetési elvei és módszerei. Általánossá válik az ideológiai és politikai indoktrináció és mozgósítás. A totális államformák közé sorolják a fasiszta államokat és a katonai diktatúrákat. Ez utóbbi rezsimekről szólva, azok militarista jellegére hívja fel a figyelmet Liliana de Riz is, aki a IX. Szociológiai Világkongresszuson elhangzott előadásában a következőket hangsúlyozta: „...e rendszerek katonai jellege meghatározónak bizonyul a kívánt politikai uralom újjászervezésének konkrét módja tekintetében. Ez az újjászervezés nem mehetett végbe tömegmozgalom segítségével (fasizmus). Másrészt ez az újjászervezés a politikai rendszer totális zártságához vezet (e rezsimek diktatórikus jellege).”⁹

Latin-Amerika vonatkozásában is megfigyelhető tehát a már jelzett, bizonytalanságból fakadó fogalmi sokszínűség és az általánosság szintjén mozgó kategóriák használata. A témával foglalkozó szerzők törekvései azonban a válság, a különböző társadalmi csoportok közötti összecsapások, a konkrét politikai helyzet és a kontinens kivételes államai közötti kapcsolatok összefüggéseinek feltárására, specifikumainak körüljárására irányulnak.

Mario Esteban Carranza még szorososan Poulantzas gondolataiból kiindulva ezt írja: „A kivételes állam a kapitalista állam egy formája, amely [...] meghatározott politikai-ideológiai és gazdasági válság következményeként jelenik meg. Ez a válság sajátos jegyeinek [...] megfelelően különböző kivételes rendszerek formájában (bonapartizmus, fasizmus és katonai diktatúra) konkretizálódik. E formák az egyik meghatározó jellege alapján mindig összefonódnak. A kapitalista állam végső fokon, ahogyan Gramsci mondta, az uralkodó osztályok »pártja« és a kivételes államok körülményei között azt a szervező szerepet tölti be, amit normális esetben a politikai pártok. Az alapvető különbség a parlamenti-demokratikus rendszerek és a kivételes államok között abban az új szerepben van, amelyet ez utóbbiak esetében az állam ideológiai és elnyomó apparátusai betöltenek, s azokban az új formákban amelyekben [...] a különböző apparátusok és ágak közötti ellentmondások megnyilvánulnak.”¹⁰

Norbert Lechner már a latin-amerikai államfejlődés egyik sajátos ellentmondását is jelzi: „Az állam nem teljes mértékben független (külső uralom) és nem teljes mértékben nemzeti.”¹¹ A különböző elnevezéseket a tekintélyuralmiság kifejezés alá vonva leszögezi: „Az új autoritarianizmus az állam válságának egyik formája Latin-Amerikában. A válság többé-kevésbé hosszú periódusa az államnak az uralom szférájára való szűkülésében, hegemón erő hiányában nyilvánul meg. Az államnak nem sikerül kifejeznie egy meghatározott társadalom történelmi célját, mert az eltérő mozgások nem szerveződnek egységes irányba. A kör bezárul: Az állam válsága a hegemonia válságában gyökerezik; a hegemonia válságát az állam válsága termeli újra... Az állam a külföldi hegemonia szolgálatában az uralom apparátusára (bürokrácia) szűkül. Az állam észszerűsége egy olyan politikai-morális irányítás megakadályozásában áll, amely elkerülhetetlenül megkérdőjelezné a külső hegemonia érvényességét és végül a bürokráciában megtestesülő uralmi formát.”¹² Lechner fontos ösz-

⁹ Liliana de Riz: La transformación del Estado; Bosquejo de una línea de investigación de las sociedades latinoamericanas. Revista Mexicana de Sociología, 1980, 1. sz., 452.

¹⁰ Mario Esteban Carranza: Fuerzas Armadas y Estado de excepción en América Latina. Siglo XXI. Editores, S. A. México, 1978, 228.

¹¹ Norbert Lechner: La crisis del Estado en América Latina. Revista Mexicana de Sociología, 1977, 2. sz., 398.

¹² Lechner: i. m. 393. és 413–414.

szefüggésekre, további elemzésre váró problémákra (az állam válsága, az uralkodó hatalmi tömb hegemoniájának krízise, külső függés, a hadsereg révén megvalósuló bürokratikus hatalomgyakorlás) mutat rá.

Marcos Kaplan tágabb perspektívák figyelembevételével ír a kivételességről. „Az 1930-tól kezdődő időszakban – olvashatjuk – társadalmi és politikai értelemben a kivételesség tekinthető normális állapotnak, s azt, mint az állandó átmenet történelmi szakaszát jellemezhetjük. Növekedés, változás, konfliktus, természetüket tekintve egyenlőtlenségükben és összetettségükben meglepetéseket tartogatnak. Összefonódnak a haladás, a stagnálás és a visszaesés elemei.”¹³

Nem feledkezhetünk meg végezetül Guillermo O’Donnell nagy hatású koncepciójáról sem, aki az 1960-as évek latin-amerikai államfejlődésének tapasztalatai alapján bevezeti a tekintélyuralmi-bürokratikus állam fogalmát. „Latin-Amerikában a tekintélyuralmi-bürokratikus állam (BA – Estado burocrático-autoritario) a hatvanas évtizedben jelent meg Braziliában és Argentínában, valamivel később Uruguayban és Chilében... ugyanez történt Európában (Görögország) is.”¹⁴ O’Donnell ezt az új típusú tekintélyuralmi államot határozottan megkülönbözteti a már korábban létezett és alaposan tanulmányozott olyan autoritárius berendezésektől, mint a tradicionális tekintélyuralom, a populizmus és a faszizmus. A modern, latin-amerikai tekintélyuralmi-bürokratikus állam öt fő jellegzetességét sorolja fel. 1. A legfelső kormányzati pozíciókat a magasan bürokratizált szervezetekben (hadsereg; maga az állam; nagy magánvállalatok) sikeres karriert befutott személyek foglalják el. 2. A néptömegek és szövetségei előtt – politikailag antidemokratikus rendszer keretében – a felfelé irányuló mozgást elnyomó szervezetek, elsősorban azonban vertikális korporációk és szakszervezetek ellenőrzésén keresztül elzárják. 3. Nem adnak helyt az alsóbb néposztályok igényeinek és csökkentik a pontosan nem körvonalazott jövőbeni gazdaságban szerepüket. 4. Depolitizáló rendszerek abban az értelemben, hogy társadalmi-politikai kérdéseket „technikai” problémaként kezelnek, s az ilyen jellegű érintkezéseket a nagy szervezetek csúcsai közötti kapcsolatok szintjére szorítják. 5. E társadalmak felhalmozási mechanizmusában lejátszódó fontos változások szakaszában jelenik meg a tekintélyuralmi-bürokratikus (BA) állam.

Ezek az átalakulások a periferikus és függő kapitalizmus „elmélyülési” folyamatának részei, kiterjedt iparosítással és jelentős gazdasági-technológiai korszerűsítéssel járnak együtt. A tekintélyuralmi-bürokratikus állam bevezetése válasz a társadalom magas fokú és gyors politikai aktivizálódására, amely aktivizálódás viszont szorosan kapcsolódik a BA állam bevezetését megelőző gazdasági válsághoz, valamint a tekintélyuralmi-bürokratikus állam és a nemzetközi tőke kölcsönös egymásrautaltságához.

A különböző megközelítéseket összegezve azonban megállapíthatjuk: Latin-Amerikában az 1960-as, 1970-es évtizedben a gazdasági-társadalmi-politikai struktúrák ellentmondásainak kiéleződése talaján a térség legfejlettebb országaiban, a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb és hatékony bekapcsolódásra és egy új tőkefelhalmozási módra való áttérés politikai válságot, az uralkodó hatalmi tömb hegemoniájának válságát, az államapparátus radikális átalakulását, *kivételes államok* megszületését eredményezte. E kivételes államok formailag a fegyveres erők intézményes hatalomátvétele útján jönnek létre, ahol a hadsereg

¹³ Marcos Kaplan: El Leviatán criollo: Estatismo y sociedad en la América contemporánea. Revista Mexicana de Sociología, 1978, 3. sz., 798.

¹⁴ Guillermo O’Donnell: Reflexiones sobre las tendencias de cambio del Estado burocrático-autoritario. Revista Mexicana de Sociología, 1977, 1. sz., 13.

sajátos és egyetlen politikai pártként az érintett társadalmak totális, minden szférára (gazdasági, politikai, ideológiai) kiterjedő tőkés újjászervezésére és modernizálására törekszik.

Ennek megfelelően *funkciójuk is sokrétű*, és lényegét tekintve *öt csomópont köré csoportosítható*: 1. A sajátos belső és külső elnyomó (válságkezelő és globális rendszerkonzerváló); 2. Az új típusú felhalmozást biztosító, gazdaságiszerkezet-átalakító és -modernizáló; 3. A hatalmi tömb hegemoniáját újjászervező és a hatalmi pozíciókat az uralkodó osztályokon belül, a nemzetközi tőkével társult hazai monopoltőke javára újraelosztó; 4. Az ideológiát szolgáltató; valamint 5. A nemzetpolitikát újradefiniáló funkció köré.

Mindezek külső és belső oldalai összeolvadnak, áthatják egymást, a külső tényezők interiorizálódnak, belsővé válnak, együttesen egységes rendszer építőköveit alkotják, és a valóságos folyamatokat figyelembe véve nem is szakíthatók szét egymástól. Ezekre az összefüggésekre azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert a latin-amerikai kivételes államok esetében a politikai hatalom közvetlen gyakorlásában kulcsszerepe van a hadseregnek, a hatalomra kerülésben és a hatalmon maradásban pedig a nemzetközi tényezőknek és folyamatoknak. Azaz az interiorizálódott „külső tényező”, a hegemon helyzetben lévő transznacionális tőke, a „társult” és alárendelt helyi oligarchia – progresszív katonai rendszerek esetében a hazai fejlődésben érdekelt burzsoázia és vállalkozói csoportok –, valamint a katonai elit és a civil technobürokrácia legfelső körei alkotják a latin-amerikai kivételes államok uralkodó tömbjét.

„A hegemonia lényegében a Fegyveres Erők és az új oligarchikus elit között oszlik meg, a multinacionális korporációkkal való elsődleges, a polgári technobürokráciával való másodlagos szövetség útján”¹⁵ – írja Marcos Kaplan.

Különbséget kell azonban tennünk egy rendszer uralkodó osztályai és a kormányzati hatalmat, a végrehajtó hatalmat közvetlenül gyakorló csoport között. A latin-amerikai kivételes államok esetében a végrehajtó hatalmat az esetek döntő többségében a hazai és a nemzetközi transznacionális tőke és monopóliumok alapvető érdekeit szem előtt tartva és képviselve, relatív önállósággal rendelkezve a *katonai elit és a civil technokrácia gyakorolja*. Többek között e tényezőkben rejlik a megnövekedett állami önállóság magyarázata. A kormányzó elit ugyanis nem csupán politikusokból és vezetőkből, hanem bürokráciából, szakfeladatok ellátására létrehozott önálló szervezettel, saját külön érdekekkel rendelkező társadalmi csoportból is áll. Jóllehet alapvető feladatát a hatalmi tömb uralmának intézményes szervezése és biztosítása képezi, esetenként tartós önmozgásra is szert tehet. Végezetül: az uralkodó hatalmi tömb sem homogén. Válságos időkben különösen kiéleződhet a frakciók és alternatívák közötti hatalmi harc.

Természetesen az államapparátus, az állami intézmények önállóságának kivételes rendszerek esetében is korlátai vannak. Az uralkodó tömb hegemon csoportja és a politikai-adminisztratív elit csak egy globális rendszer keretein belül létezhetnek. Korlátok közé szorított az alávetett osztályok tagjainak egyéni előrelépése is. Az uralkodó hatalmi tömbnek megvan a lehetősége továbbá arra, hogy az állam feletti ellenőrzését és befolyását különböző csatornákon és módokon (kulturális mechanizmus,

¹⁵ Marcos Kaplan: *Hacia un nuevo constitucionalismo democrático en América Latina: problemas y perspectivas*. Revista de Estudios Políticos, 1980, 16. sz., 105.

állampolgári ügynökségek, társadalmi szervezetek stb.), az úgynevezett *hátterhatalom* (*poderes fácticos*) intézményrendszerén és hálózatán¹⁶ keresztül érvényesítse.

Nyomásgyakorló csoportok, hírközlési csatornák és a média, vállalkozói és munkaadói szövetségek, hadsereg, egyház, családi kötelek, gazdasági eszközök, egyéb informális áttételek és transzmissziós szíjak felhasználásával a hegemon frakció, az uralkodó hatalmi tömb és a politikai-adminisztratív vezetés között is kialakul egy bonyolult, sűrű, kölcsönös visszacsatolásra alkalmas kapcsolati háló. Mindezen tényezőket figyelembe kell vennünk, ha a politika viszonylagos önállósága jegyében az állam és szervei relatív önmozgásáról beszélünk.

A jelenségeket, dolgokat változásukban, mozgásukban kell vizsgálni. Különösen érvényes ez a megállapítás – a történetiség elve – a társadalom olyan alrendszerére, mint az állam, jelesül a kivételes állam. Az Estado de Excepción kialakulása több szakaszban ment végbe. A hagyományos polgári demokrácia, illetve a hatalomátvétel előtt létezett politikai berendezkedés lebontását vagy szétzúzását e rendszerek ideiglenes törvényességének kiépítése, majd az új intézményesség körvonalainak megteremtése követi. Ezután kerül sor az „új intézményességhez” vagy „normális intézményességhez” vezető átmenet időszakára, majd az „új intézményesség” működésére.

A történelmi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a kivételes államok nem képesek megbirkózni vállalt feladataikkal. Ki vannak téve a külső és belső gazdasági-társadalmi és politikai mozgások, valamint a nemzetközi helyzet állandó változása hatásának. E folyamat a kivételes államok fejlődésének befejező mozzanataként az 1980-as és 1990-es évtizedben a regresszív (Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Uruguay) és a progresszív-nacionalista (Panama, Peru) katonai rendszerek lebontásához, leépítéséhez, az intézményes polgári rend visszaállításához vezetett. A latin-amerikai társadalmak alapvető sebezhetősége azonban napjainkban is megmaradt.

ÖSSZEGRÉS

A huszadik század második felében kiéleződött a latin-amerikai gazdasági-társadalmi és politikai struktúrák válsága. A krízis leküzdésének, a világgazdasági illeszkedésnek és a modernizációnak a kontinensen különböző modelljei és kísérletei alakultak ki és jöttek létre. A demokratikus megoldásokkal szemben a huszadik század hatvanas-hetvenes évtizedében hatalomra jutott, új militarizmust képviselő latin-amerikai kivételes államok a konzervatív forradalommal párosuló bismarcki latin modell társadalomépítő kísérletét és gyakorlatát valósították meg. E rendszereknek a latin-amerikai társadalmak totális átszervezésére és a világgazdasági illeszkedésre irányuló törekvései részleges sikerrel jártak, történelmi értelemben azonban megbuktak. A hadsereg visszavonult a laktanyákba és átadta a hatalmat a posztdemokratikus állami berendezkedéseknek. A kivételes államok bukása után megszületett és bevezetett új demokráciák „hibrid rendszereinek” működésére, külső és belső mozgásterére azonban nagy hatást gyakorolnak az öröklött tekintélyuralmi enklávék, struktúrák, intézmények és a nemzetközi viszonyok rendszerében uralkodó és érvényesülő tendenciák. Latin-Amerika legfejlettebb államaiban az elmúlt negyedszázadban megszilárdultak a

¹⁶ Részletesen lásd Szilágyi István: Poderes fácticos y cambio del sistema en Europa del Este. In: Pierre-Paul Gregorio (ed.): Poderes fácticos y transiciones democráticas. Dijon: Centre Interlangages (Texte, Image, Langage), Collection Individu et Nation, 2015. <https://revuesshs.u-bourgogne.fr/individu&nation/document.php?id=986> (Letöltés időpontja: 2017. 01. 26.)

posztdemokrácia állami struktúrái és demokratikus politikai rendszerei.¹⁷ Az országok megváltozott belső feltételrendszere elősegítette az új regionalizmus típusú kontinentális és interkontinentális integrációk létrehozását. Megújította a korábban létezettek tevékenységét. Mindezek a tényezők a stratégiai szövetségek és partnerségek kialakításával együtt hozzájárulhatnak a demokratikus állami struktúrák stabilizálásához, a társadalmi modernizációhoz, a nemzetközi viszonyok több központúvá válásához és a kontinens országainak sikeres világgazdasági illeszkedéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A ditadura que mudou o Brasil. 50 anos do golpe de 1964. Jorge Zahar Editor Ltda. Rio de Janeiro, 2014.
- Bueno, Eduardo: *Brasil. Uma historia*. Leya, Rio de Janeiro, 2013.
- Carranza, Mario Esteban: *Fuerzas Armadas y Estado de excepción en America Latina*. Siglo XXI. Editores, S. A. Mexico, 1978.
- Espina, Alvaro: *Modernización y Estado de Bienestar en España*. Fundación Carolina, Siglo XXI. Editores, S. A. Madrid, 2007.
- Guillén, Arturo: *Modelos de Desarrollo y Estrategias Alternativas en América Latina*. Conceptos y Fenómenos Fundamentales de Nuestro Tiempo. Universidad Nacional Autónoma de México. Instituto de Investigaciones Sociales. Trabajo 427. 2010.
- Kaplan, Marcos: *El Leviatán criollo: Estatismo y sociedad en la América contemporánea*. Revista Mexicana de Sociología, 1978, 3. sz.
- Kaplan, Marcos: *Hacia un nuevo constitucionalismo democrático en America Latina: problemas y perspectivas*. Revista de Estudios Políticos, 1980, 16. sz.
- Lechner, Norbert: *La crisis del Estado en America Latina*. Revista Mexicana de Sociología, 1977, 2. sz.
- Moore, Barrington Jr.: *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Harmondsworth, Penguin, Boston, 1966.
- Moore, Barrington Jr.: *As origens sociais da ditadura e da democracia: senhores e camponeses na construção do mundo moderno*. Martin Fontes, São Paulo, 1975.
- O'Donnel, Guillermo: *Reflexiones sobre las tendencias de cambio del Estado burocrático-autoritario*. Revista Mexicana de Sociología, 1977, 1. sz.
- Poulantzas, Nicos: *Fascisme et dictature. La III. e. International face au fascisme*. Librairie François Maspero, Paris, 1970.
- Poulantzas, Nicos: *Fascismo y dictadura*. Siglo XXI. Editores, S. A. Madrid, 1976.
- Riz, Liliana de: *La transformación del Estado; Bosquejo de una línea de investigación de las sociedades latinoamericanas*. Revista Mexicana de Sociología, 1980, 1. sz.

¹⁷ Az ezzel kapcsolatos braziliai és chilei tapasztalatokról lásd Szilágyi István: Kivételes állam, modernizáció és posztdemokrácia Latin-Amerikában. In: Hervainé Szabó Gyöngyvér (szerk.): A 21. század eleji államiság kérdőjelei. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2015, 155–217.; Szilágyi István: El nuevo golpismo y el proceso de modernización en América Latina: el caso chileno. In: Atas do XI Colóquio Internacional Tradicao e Modernidade no Mundo Ibero-Americano. Rio de Janeiro, 24–26 de novembro 2015. Universidade do Estado de Rio de Janeiro. <http://1drv.ms/1lwbn1k>, <http://coloquioiberoamerica.wix.com/2015>.; Eduardo Bueno: Brasil. Uma historia. Leya. Rio de Janeiro, 2013., valamint: A ditadura que mudou o Brasil. 50 anos do golpe de 1964. Jorge Zahar Editor Ltda. Rio de Janeiro, 2014.

- Szilágyi István: *El nuevo golpismo y el proceso de modernización en América Latina: el caso chileno*. In: Atas do XI Colóquio Internacional Tradicao e Modernidade no Mundo Ibero-Americano. Rio de Janeiro, 24–26 de novembro 2015. Universidade do Estado de Rio de Janeiro. <http://1drv.ms/1lwbn1k>; <http://coloquioiberoamerica.wix.com/2015>
- Szilágyi István: *Kivételes állam, modernizáció és posztdemokrácia Latin-Amerikában*. In: Hervainé Szabó Gyöngyvér (szerk.): A 21. század eleji államiság kérdőjelei. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2015.
- Szilágyi István: *Modelos de modernizacion y cambios geopoliticos en America Latina*. Cuadernos Iberoamericanos, Moscu, Universidad MGIMO, 2016 №4 (14).
- Szilágyi István: *Modernizációs modellek és társadalomépítés a hetvenes években: a spanyol tapasztalatok*. Mediterrán Világ, 2010, 12. sz.
- Szilágyi István: *Poderes fácticos y cambio del sistema en Europa del Este*. In: Pierre-Paul Gregorio (ed.): Poderes fácticos y transiciones democráticas. Dijon: Centre Interlanguages (Texte, Image, Langage), Collection Individu et Nation, 2015. <https://revuesshs.u-bourgogne.fr/individu&nation/document.php?id=986>
- Szilágyi István: *Társadalomépítés, jóléti állam és modernizációs modellek a hetvenes években: a spanyol tapasztalatok*. Acta Scientiarum Socialium. Tomus XXXI, 2010.